

Poskusni učbenik in delovni zvezek za slovenski jezik v 1. letniku gimnazije

(Marja Bešter, Martina Križaj Ortar, Marija Končina, Darinka Ambrož, Mojca Bavdek, Mojca Poznanovič in Stanislava Židan)

Kot so pokazale raziskave od konca sedemdesetih in začetka osemdesetih let naprej, slovenske šole končajo učenci, ki niso funkcionalno pismeni oz. nimajo razvite sporazumevalne zmožnosti. Zaradi tega so postajale vse glasnejše zahteve po ponovnem premisleku o ciljih, vsebinah in metodah pouka slovenščine. A čeprav te zahteve in spoznanja v slovenskem prostoru niso nova — na neustreznost dosedanjih ciljev, metod in vsebin jezikovnega pouka so tako opozarjale že Breda Pogorelec, Renata Zadravec Pešec in Olga Kunst Gnamuš, ki je s svojimi raziskavami začrtala prve oprijemljive predloge in smernice za drugače zasnovan pouk v osnovni šoli —, so dobila možnost za dokončno uveljavitev na vseh stopnjah šolanja, tudi v srednji šoli, šele v okviru projekta prenove pouka slovenščine pri MŠŠ.

Prenovljeni učni načrt, ki so ga pripravile ali pri njem sodelovale prav avtorice *Poskusnega učbenika za slovenski jezik v 1. letniku gimnazije* (1. del, 94 str.) in *Poskusnega delovnega zvezka za slovenski jezik v 1. letniku gimnazije* (1. del, 101 str.), izhaja iz novih jezikoslovnih spoznanj, da jezik ni le abstraktni sistem znamenj in pravil, temveč osnovno sredstvo sporazumevanja; to pa — tako kot vsaka človekova dejavnost — vedno poteka v določenih okoliščinah in z določenim namenom. Poglavitna naloga sodobno zasnovanega jezikovnega pouka naj bo torej usposabljanje učencev za ustrezno, razumljivo, pravilno in učinkovito govorno in pisno sporazumevanje v različnih okoliščinah (*Učni načrt za predmet slovenščina v gimnazijah*, str. 4). Da bi dosegli ta cilj, pa moramo pri pouku slovenskega jezika učiti ne samo jezikovni sistem, temveč tudi rabo jezika, in to v skladu z ugotovitvami sodobne pedagoške, psihološke in didaktične vede, da lahko pride učenec do zaželenih spoznanj samo z lastno dejavnostjo in da samo prek nje razvija zmožnosti. Priročnika Marje Bešter, Martine Križaj Ortar, Marije Končina, Darinke Ambrož, Mojce Bavdek, Mojce Poznanovič in Stanislave Židan tako po eni strani pomenita nadaljevanje njihovega dosedanjega dela, a hkrati začetek novega. Spopadle so se namreč s prav tako obsežno in dolgotrajno nalogo, kot je bilo oblikovanje učnega načrta: zapolniti želijo praznino, ki je na področju učbenikov nastala zaradi neusklajenosti dosedanjih učbenikov, delovnih zvezkov in vadnic s prenovljenim poukom slovenščine. Prvi del poskusnega učbenika in delovnega zvezka, ki ju imamo pred seboj, to svojo nalogo v celoti izpolnjujeta: dijakom in njihovim profesorjem omogočata, da ob izbranih vsebinah (besedilnih vrstah) uresničujejo (materializirajo) tako splošne kot etapne cilje jezikovnega pouka.

Avtorice v uvodu dijakinjam in dijakom opozarjajo, da sta priročnika delna in poskusna. Zato jih spodbujajo, naj jim skupaj s svojimi profesorji pošljejo pripombe, predloge, pohvale. In ker sem prepričana, da so prav oni najbolj poklicani, da opozorijo na morebitne pomanjkljivosti, bom sama omenila le tisto, kar se mi zdi še zlasti pomembno in kar v didaktiko slovenskega jezika prinaša največje novosti.

Temeljna razlika in novost, ki jo v primerjavi s prejšnjimi učnimi načrti, učbeniki in drugimi priročniki prinašajo novi, je že v izhodiščni opredelitvi. Pouk slovenskega jezika ni več usmerjen v zavestno, deduktivno in analitično spoznavanje jezikovnega sistema po ravninah, temveč v razvijanje dijakove sporazumevalne zmožnosti. To zahteva ob pragmatičnem znanju seveda tudi poznavanje slovnice, vendar slovnično znanje ni več cilj, ampak sredstvo, ki učencem, če ga znajo uporabljati, pomaga besedila razumeti in jih ustrezno oblikovati. Zato je bilo treba storiti predvsem dve: 1. preseči dosedanje delitev jezikovnega pouka na dve ločeni področji — jezikovno vzgojo in sporočanje —, ki se je ob razporeditvi učnih vsebin in funkcionalnih ciljev vse doslej ohranjala; in 2. dijakom omogočiti, da pridejo do zaželenih spoznanj čim bolj samostojno ter svoje novo znanje z vajo utrjujejo.

Avtoricam je z novo vsebinsko in didaktično zasnovo uspelo oboje: vsebin niso več razporedile tako, da bi učenci spoznavali jezikovni sistem po posameznih ravninah, ampak so povezane v širše tematske sklope. Pri izboru tem, njihovem povezovanju v širše tematske sklope in razčlenjevanju na posamezne enote so upoštevale splošne in delne cilje, kot jih opredeljuje učni načrt za gimnazije, sporazumevalne izkušnje in potrebe ter spoznavne zmožnosti dijakov v prvem letniku gimnazije. Ali kot so same zapisale v uvodu, je temeljna naloga obeh knjig v tem, da v učbeniku dijaki »ob opazovanju in primerjanju besedil pa tudi ob opisih in razlagah njihovih značilnosti dopolni/jo/ svoje znanje o jeziku, sporazumevanju in besedilu«; v delovnem zvezku pa bodo »to znanje utrjevali in nadgrajevali ob množici vaj in nalog.«

Takšna vsebinska in didaktična zasnova se uresničuje v treh poglavjih — *Jezik, Sporazumevanje in Besedilo*. Pri tem je posamezno poglavje zgrajeno tako, da je v temi nadpomenka, nanjo pa se navezujejo podpomenke: dijaki v prvem poglavju najprej izvedo, kaj je jezik, nato pa posebej spoznajo besedni jezik (v njegovem okviru funkcijsko usmišljeno utrdijo znanje o besedah, slovničnih, pravopisnih in pravorečnih pravilih); slovenski jezik kot materni, drugi, tuji, uradni in državni jezik; njegovo socialno zvrstnost in izvor. V drugem poglavju najprej govorijo o sporazumevanju, nato pa posebej o sporočanju: njegovih dejavnikov (ob prenosnikih z lastno sporazumevalno potrebo utemeljeno povzamejo znanje glasoslovja in pisavoslovja), fazah in načelih uspešnega sporočanja; ter o sprejemanju. V tretjem splošnem uvodu sledi podrobnejša obravnava besedilnih vlog in vrst. Tudi podpoglavja so vsako zase tema s posebno strukturo; njihove enote so razporejene bodisi tako, da temo pojasnjujejo vsaka s svojega vidika — npr. načela uspešnega sporočanja, bodisi tako, da se navezujejo na vsebino prejšnje enote.

Posamezne enote so zgrajene iz treh delov: uvoda, obravnave nove snovi v učbeniku ter vaj za utrjevanje in ponavljanje v delovnem zvezku, kar se ujema s temeljnimi didaktičnimi koraki v učnem procesu.

1. Uvodni odstavek se vedno navezuje na dijakovo predznanje — iz širšega okolja, kulture, osnovne šole ali prejšnjih enot —, tudi kadar se na prvi pogled zdi, da avtorice začenjajo kar z obravnavo nove snovi. To dijaku omogoča, da umesti novo snov v že znano ter jo lažje sprejema, hkrati pa mu pomeni spodbudo za učenje. Pokaže mu namreč, da se bo srečeval s stvarmi, ki jih že pozna in jih bo v življenju še pogosto potreboval. Da se zavedajo, kako pomembna je za uspešno učenje motivacija, dokazujejo avtorice tudi v vseh nadaljnjih korakih z izborom raznovrstnih besedil in nalog.

2. Učno snov namreč dijaki obravnavajo po sintetično-analitični metodi: uvodni predstavitvi teme sledijo kot ponazoritev besedila ali konkretne situacije, tem zgledom pa nadaljnja obravnava. Pri izboru besedil je avtorice vodila tematska naravnost pouka in povezanost z dijakovim življenjem v šoli in širšem okolju. Slovenski jezik spoznava ob raznovrstnih besedilih, ki so vsebinsko povezana z medsebojnimi odnosi, šolo, konjički, kulturo, zaposlitvijo, z ekološkimi, zdravstvenimi in socialnimi vprašanji ipd. Naj za ponazoritev naštejemo le nekaj naslovov: *Geografija kot veda, Šah, Poletno kulturno dogajanje v našem kraju, Artur disciplinirano čaka, kadar premier nakupuje, Ciciban*

kuha sam, Rojeni strelec Michael Owen, Prvi šolski dan ... Zelo učinkovite so ponazoritve z več besedili, ob katerih dijaki samostojno opazujejo podobnosti in razlike.

V nadaljnji obravnavi dijaki novo znanje usvajajo ob prepletu razlage in vprašanj. Ta jih usmerjajo k opazovanju značilnih lastnosti in končno k povzemanju ugotovitev. Pri tem je avtorice ob temeljnem načelu, da dijaki vsebine spoznavajo v funkciji, vodilo tudi naslednje:

a) Obravnava vodi dijake od lažje opaznih, konkretnjših vsebin k spoznavno zahtevnejšim posplošitvam.

b) Obseg obravnave in njen jezik sta primerna spoznavni in sporazumevalni razvojni stopnji dijakov. Tako po eni strani ne segajo pregloboko — poudarijo npr. prelomni pomen, ki ga imajo Brižinski spomeniki za Slovence, ne spuščajo pa se v naštevanje oblikoslovnih in glasoslovnih posebnosti —, po drugi strani pa začenjajo dijaki ob slovenskih strokovnih izrazih sistematično spoznavati tudi mednarodne (npr. sporazumevanje/komunikacija, iznajdba/invencija, urejanje/dispozicija, ubesediljenje/kompozicija).

c) Dijaki niso pozorni le na besedno-slovnične prvine besedila (*V kateri glagolski osebi je napisano besedilo? Ali ste opazili tudi čustveno zaznamovane besede?*), temveč tudi na pomenske (*O čem govori besedilo? Katere bistvene podatke nam posreduje?*) in pragmatične (*Kdo je naslovnik prvega besedila? Ali sta bili obe besedili objavljeni v časopisu?*).

d) Pri obravnavi se povezujejo z vsebinami iz književnosti, tujih jezikov, drugih predmetov, z aktualnimi dogodki in življenjskimi situacijami ter jih s tem spodbujajo k uporabi jezikovnih ali drugih priročnikov. Metajezikovno vlogo besedila npr. dijaki spoznavajo ob izseku iz računalniškega slovarčka novih strokovnih izrazov (str. 66).

e) Bogata barvitost omogoča notranjo diferenciacijo besedila (velikost pisave, obarvano ozadje, povzetki v obliki miselnih vzorcev); tako povečuje obvladljivost učne snovi ter skupaj s skrbno izbranim slikovnim gradivom povečuje privlačnost in nazornost učbenika.

Vse ta načela lepo ponazarja uvod v obravnavanje posameznih vrst besedil. Splošnemu opozorilu, da se v življenju srečujemo z različnimi vrstami besedil, sledi 7 besedil: časopisna novica o epidemiji gripe, poziv za zaščito Ljubljanskega barja, slovarski članek, prijavnica za nezgodno zavarovanje, Petrarcev Sonet, uradno in zasebno pismo. Dijaki jih najprej v celoti preberejo, nato pa ob vprašanih besedila opazujejo z različnih vidikov. S svojimi odgovori tako izluščijo bistvene sestavine, po katerih besedila razvrščamo na umetnostna ali neumetnostna, govorjena ali zapisana, eno- ali dvogovorna, subjektivna in objektivna, zasebna ali javna, uradna ali neuradna, praktičnosporazumevalna, uradovalna, strokovna ali publicistična itn. (Vrste besedil, str. 69.)

3. Medtem ko je vloga vprašanj in nalog v učbeniku zlasti v tem, da dijaki z lastno dejavnostjo prihajajo do novih spoznanj, so naloge v delovnem zvezku namenjene predvsem utrjevanju in ponavljanju. S tem smo tudi v gimnazijah dobili delovni zvezek, ki je v resnici namenjen temu, da ga uporabljamo sočasno z učbenikom in ne šele po končani obravnavi celotnega poglavja, kar se je prepogosto počelo doslej. Ker delovni zvezek funkcionalno dopolnjuje učbenik in je šele z njim učni proces zaokrožen, je strokovno in didaktično sestavljen zelo premišljeno. Zdi se mi, da velja posebej omeniti naslednje značilnosti:

a) Naloge v so učbeniku večinoma v obliki vprašanj, v delovnem zvezku pa so tudi po obliki raznovrstne — vprašanja zahtevajo krajše in daljše odgovore, dopolnjevanje, povezovanje, izbiranje ipd.

b) Naloge so konkretne in jasne, tako da dajejo dijakom občutek, da se ne spuščajo v nič težkega.

c) Dejavnosti, ki jih naloge zahtevajo, so različne zahtevnostne ravni in smotrno taksonomsko razporejene po načelu postopnosti, od manj zahtevnega k zahtevnejšim — dijaki z njimi pokažejo reproduktivno znanje in prepoznavanje, najpogosteje pa zahtevajo razumevanje in ustvarjalno uporabo ob novih primerih.

- d) Povezujejo se s snovjo iz učbenika in se v enem delu nanašajo na obravnavana besedila, še več pa je vaj, ki jih učenci obravnavajo ob novih besedilih različnih vrst.
- e) Dejavnosti so zasnovane tako, da razvijajo vse dijakove sporazumevalne sposobnosti — učenci sprejemajo in tvorijo besedila v slušnem in vidnem prenosniku.
- f) Učence vodijo k samostojnemu delu, srečevanju z novimi besedili in k uporabi različnih virov, zlasti jezikovnih priročnikov.
- g) Tako kot učbenika so ga lahko dijaki in profesorji veseli tudi zaradi vidne podobe.

Zgodi se lahko, da bosta učbenik in delovni zvezek, ki ob tako temeljitih vsebinskih spremembah prinašata s svojo barvitostjo in ne nazadnje formatom tudi oblikovne novosti, dijake in profesorje presenetila. A prepričana sem, da bodo kmalu spoznali, da so dobili didaktična priročnika, ki jih sistematično in z veliko domiselnosti vodita pri spoznavanju in raziskovanju maternega jezika. Vsega, kar kaže na strokovni in didaktično domišljen učbenik in delovni zvezek, je namreč zelo veliko, toliko, da gotovo lahko rečemo, da pomenita zgledno metodično operativizacijo v učnem načrtu zapisanih ciljev. In ne nazadnje — avtoricam je z njima uspešno dokazati, da je odveč bojazen, da bi v tako zasnovanem pouku raba povsem izpodrinila poznavanje jezikovnega sistema. Prav nasprotno — potreba po poznavanju slovenskega jezika je z njo osmišljena in njegova koristnost nazorno prikazana. To pa je za dijaka zagotovo spodbuda, saj si končno lahko odgovori tudi na vprašanje, čemu se slovenskega jezika učiti.

Jerica Vogel
Filozofska fakulteta v Ljubljani